

I. Éra nacionální české hospodářské emancipace (1859–1918)

1. Ideologie, strategie a politika

Hospodářský nacionalismus, který je poměrně novým jevem hospodářských, sociálních i kulturních dějin, je neoddelitelný od procesů celkové společenské modernizace, jež začala i v Čechách vystupovat v druhé polovině 19. století do popředí jako jeden z nejdůležitějších trendů působících velké změny nejen v životě jednotlivců i větších či menších společenských skupin, nýbrž i v životě jednotlivých národů. Dokonce se dá říci, že úspěšný hospodářský vývoj má právě v této době zásadní vliv na nápadné posuny ve váze jednotlivých států na mezinárodní scéně, jak o tom ostatně velmi výmluvně svědčí dynamický ekonomický vývoj sjednoceného Německa po roce 1870 i Spojených států severoamerických po občanské válce. Rovněž nacionalismus jako nová forma identity velkých společenských skupin sehrával v této době tak závažnou společenskou i politickou roli, že byl schopen vytvářet nové státy, jež se deklarovaly vůči svým občanům i na mezinárodní scéně jako národní.¹

Za takové státy se v Evropě před první světovou válkou nepovažovalo jen již zmíněné Německo, nýbrž i Itálie. Pro politické, hospodářské i národní poměry ve střední Evropě to byl nepochybně vznik německého císařství, jenž významně přispíval k prohlubování nacionální polarizace tohoto prostoru. Podobnou roli sehrávalo v jihovýchodní Evropě Uhersko. Jeho vládnoucí elity usilovaly totiž po vyhlášení rakousko-uherského dualismu (1867) velmi koncepčně o to, aby se z tohoto multietnického historického útvaru vytvořil v rámci rozdělené habsburské monarchie moderní maďarský národní stát. Právě v tomto případě pak docházelo k interakci několika vývojo-

vých tendencí poměrně úzce souvisejících s formováním moderního hospodářského nacionalismu v tomto prostoru. Z nich byly z našeho hlediska nejdůležitější politický liberalismus, moderní kapitalismus a vypjatý maďarský nacionalismus, jež vytvořily velmi robustní tlak na dosažení, vesměs tradiční poměry v uherských zemích. Hospodářský nacionalismus pak v kontextu historického vývoje habsburské monarchie sehrával důležitou historickou roli z řady dalších důvodů. Předně šlo o to, že vývoj kapitalismu se zde ve větší či menší míře opožďoval za nejvyspělejšími zeměmi. Politické elity jednotlivých národů si přitom začaly v liberální éře let 1860–1880 někde více a někde zase méně uvědomovat skutečnost, že společenský vliv jednotlivých národních hnutí souvisí velmi podstatně s jejich hospodářskou silou. Ta se však stává stále více závislou na vzájemně podporující se interakci mezi kapitalismem, politikou a nacionalismem.²

Důležité přitom bylo jejich národohospodářské východisko, jež se zaměřovalo více či méně proti myšlence volného obchodu, který svou podstatou neumožňoval, aby se v ekonomicky zaostalejších poměrech rozvinulo moderní národní hospodářství ve vlastním slova smyslu, neboť na jeho místo vstupoval import z hospodářsky vyspělých zemí. Podobné obavy též měly z importu „cizího“ kapitálu, jenž by svá aktiva odváděl mimo rámec určité národní společnosti, kterou by tak „ochuzoval“ o plody její vlastní práce. Politické či typově a funkčně méně diferencované národní elity se proto v těchto méně vyvinutých regionech snažily o to vytvořit takové hospodářské a společenské podmínky, jež by ochránily místní podnikatele do té míry, aby byli schopni vytvořit dostatečně silný vnitřní trh výrobků, služeb a kapitálu. Ten měl být v ideálním případě jakousi páteří ekonomického systému konstruovaného jako více či méně uzavřený hospodářský prostor, v němž se měl z valné části realizovat hospodářský život příslušníků určitého národa.

Tyto elity si přitom zároveň vesměs velmi dobře uvědomovaly, že pro takovou představu musí získat příslušníky svých národních hnutí. Část z nich potom začala považovat národní hospodářství za vhodné pole pro uplatňování svých vůdčích aktivit. Díky jejich agitaci se pro jejich aktuální či potenciální klienty měly stát atraktivní jejich apely na materiální, politické i kulturní výhody, které mohou úspěšným rozvojem moderního podnikání získat nejen jako jednotlivci, nýbrž i jako příslušníci určitého národního společenství. Z těchto i jiných důvodů se v těchto národních hnutích nemohl rozvinout hospodářský i politický individualistický liberalismus do té míry jako např. v anglosaských zemích, neboť příklon ke kapitalismu zde byl spjat s výchozími ochranářskými postoji, jež se dařilo překonávat vesměs jen velmi pomalu.

Ti nejprozíravější příslušníci jednotlivých národních elit se přitom vcelku oprávněně domnívali, že pokud bude interakce mezi jejich politikou, kapitalismem a nacionalismem dlouhodoběji úspěšná, pak vytvoří též velmi efektivní tlak na zásadní proměnu v jednotlivých mocenských polích, ať již uvnitř jednotlivých (nezřídka též multietnických) zemí, tak i uvnitř celého Rakouska-Uherska. Přitom však nelze nevidět, že podobnou roli, jakou zde sehrávala hospodářská úroveň jednotlivých národů a národností, zde měla i jejich vzdělanost jako důležitý prvek modernizace jejich kulturní úrovně. Přitom je otázkou konkrétního výzkumu, nakolik se nerovnoměrně zvyšující kulturní úroveň jednotlivých národů a národností habsburské monarchie promítala do jejich mentality a jejím prostřednictvím do nacházení pozitivního vztahu k modernímu kapitalismu.³

Zároveň je zřejmé, že moderní kapitalistické podnikání bylo v multietnickém kontextu Rakouska-Uherska chápáno těmi národními elitami, jež byly mocensky zvláště ambiciózní, jako nástroj ke zvýšení tzv. národního bohatství těch národů, v jejichž čele stály či alespoň chtěly

stát. Přitom však nemůžeme přehlédnout, že právě pojem národní bohatství nabíral v souvislosti s hospodářským nacionalismem této doby i nové kulturní rozměry. V jeho středu totiž nestála jen konstrukce hospodářských zájmů určitého národa, nýbrž i snahy ovlivňovat prostřednictvím promyšleného tlaku na kulturní vyspělost a národní uvědomění širokých vrstev obyvatelstva též jejich spotřební ideály. Příslušníci národních elit se zprvu domnívali, že z hospodářské modernizace společnosti by měly v první řadě profitovat střední vrstvy jejich národní společnosti. Časem jim však docházelo, že kapitalistická ekonomika, jež je budována na národní bázi, potřebuje mnohem silnější spotřebitelskou vrstvu jako základ svého trhu, což byl i český případ.

V tomto směru jim spolu s pozvolna vzrůstající životní úrovní vydatně napomáhal vícevrstevnatý modernizační tlak na mentalitu nižších společenských vrstev české národní společnosti, jenž začal intenzivněji působit již v 60. letech 19. století, avšak stále zřetelněji se projevoval od 90. let tohoto věku. Jeho důsledkem byl posun těžiště jejich životních jistot od představy, že jejich základem je dostatek chleba k elementární obživě, smě-

Na český stůl české víno.

Mělnické víno jest proslulé svojí výbornou jakostí a znamenitou chutí. V přední řadě náleží tudíž na náš český stůl. — Ceníky zdarma a obratem pošty.

**Správa vinařství prince Ferdinanda z Lobkovic
v Dolních Beřkovicích u Mělníka.**

Obr. 1

rem k dostatku peněz, za než je možno nakoupit takové množství životních potřeb, jež jim umožní žít bez obav z hladu. Jejich množství a rozsah se před první světovou válkou stávaly též předmětem statistických výpočtů, jež byly rovněž popularizovány v širší veřejnosti. Podle nich měl každý dospělý Čech jako „normální člověk“ mít de facto nárok alespoň na takový výdělek, aby mohl denně průměrně zkonsumovat 0,5 kg chleba, 0,5 l piva, 0,2 l mléka, 0,4 kg brambor, luštěnin a zeleniny, 0,25 kg masa a 0,08 kg ovoce. Navíc se ještě počítalo s tím, že spotřebuje 18 gr. tabáku a stejné množství soli.

Tento spotřební model sice nevyčerpával všechny nutné životní potřeby, jako bylo např. bydlení, ošacení a obutí, nicméně však statisticky dokládal, že hospodářský nacionalismus se může s jistým zdarem uplatňovat jen v takových národních společnostech, v nichž existovala již určitá výchozí konzumní úroveň, již potom bylo možno rozšiřovat, což platilo i pro české poměry v letech 1860–1914.⁴

Pro stoupence českého či jiného hospodářského nacionalismu v habsburské monarchii byla v této době rovněž typická úvaha, že z moderního kapitalismu může jejich národ profitovat jen tehdy, pokud vytvoří ze svého středu poměrně výkonnou vrstvu kapitalistických podnikatelů. K tomu však nebylo třeba jen zmodernizovat zákonodárství, osvojit si potřebné podnikatelské dovednosti, moderní technologie a nashromáždit dostatek investičního kapitálu. Ještě důležitější bylo totiž vytvořit na nejrůznějších úrovních národního života podmínky vhodné k tomu, aby jeho kapitalistická ekonomika v zásadě splňovala dvě hlavní podmínky, a to totiž, aby se kapitál vytvořený v rámci vlastní národní společnosti „nepřeléval“ bez ekonomického efektu do jiné národní společnosti. Zároveň šlo i o to, aby právě „naše národní“ ekonomika těžila z toho, že se do ní bude „vlévat“ kapitál vytvořený „těmi druhými“, ať již to byly jiné národy či státy.